

Siedlce, 12 marca 2016 r.

Ks. Piotr Szczur

POCZĄTKI ŻYCIA PUSTELNICZEGO W KOŚCIELE

W ostatnim czasie daje się zauważyć ożywione zainteresowanie indywidualnymi formami życia konsekrowanego. W Polsce najbardziej znane są *Ordo Virginum* i *Ordo Viduarum*. Jednak coraz większe zainteresowanie budzi kolejna z indywidualnych form życia konsekrowanego, mianowicie *Ordo Eremitarum*. *Encyklopedia Katolicka* podaje następującą definicję pustelników: „Pustelnicy – osoby żyjące w samotności (stale lub okresowo) i naśladujące Jezusa Chrystusa przez praktykowanie ubóstwa, pokuty i modlitwy”¹. Również aktualnie obowiązujący *Kodeks Prawa Kanonicznego* promulgowany w 1983 roku przez papieża Jana Pawła II, w kanonie 603², jasno określa instytucję pustelników jako indywidualną formę życia konsekrowanego poza strukturami zakonów i instytutów. Pustelnicy przez śluby lub inne święte węzły zobowiązują się publicznie wobec biskupa do praktykowania rad ewangelicznych. Warto zauważyć, że zarówno *Encyklopedia Katolicka* jak i *Kodeks Prawa Kanonicznego* nawiązują do starożytnej praktyki, gdyż życie pustelnicze, nazywane też anachoretyzmem lub eremityzmem, stanowi najstarszą formę życia monastycznego (zakonnego). Dało ono początek życiu cenobickiemu i – w późniejszym okresie – zorganizowanemu życiu zakonnemu. Z tego też względu interesujące jest spojrzenie na funkcjonowanie ruchu pustelniczego w starożytności, by z doświadczenia prekursorów życia pustelniczego czerpać wskazówki dla współczesnych form tego ruchu.

Ks. prof. nadzw. dr hab. Piotr Szczur – kierownik Katedry Historii Kościoła w Starożytności i Średniowieczu w Instytucie Historii Kościoła i Patrologii na Wydziale Teologii Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II; redaktor naczelny „Vox Patrum”.

¹ S. Brzozecki, *Pustelnicy*, w: *Encyklopedia Katolicka* [dalej: EK], t. XVI, Lublin 2012, kol. 934.

² Por. *Codex Iuris Canonici, Auctoritate Ioannis Pauli PP. II Promulgatus* can. 603 § 1-2, tekst łacińsko-polski, w: *Kodeks Prawa Kanonicznego*, przekład polski zatwierdzony przez Konferencję Episkopatu, Poznań 1994, s. 269: „§ 1. Oprócz instytutów życia konsekrowanego, uznaje Kościół życie pustelnicze, czyli anachoretyczne, w którym wierni przez surowsze odsunięcie się od świata, milczenie odosobnienia, gorliwą modlitwą i pokutą poświęcają swoje życie na chwałę Bogu i zbawienie świata. § 2. Prawnie uznaje się za pustelnika osobę poświęconą Bogu w życiu konsekrowanym, jeśli poprzez ślub albo inne święte więzy zobowiązują się publicznie wobec biskupa diecezjalnego do praktykowania trzech rad ewangelicznych i pod jego kierownictwem zachowuje właściwy tryb życia”.

Siedlce, 12 marca 2016 r.

Ks. Piotr Szczur

Wprowadzenie

Od początku istnienia chrześcijaństwa spotyka się w jego łonie ascetów/pustelników, którzy wyrzekali się prowadzonego do tej pory stylu życia przez rezygnację z małżeństwa, rezygnację z pełnionych funkcji w społeczeństwie i uprawiali ascezę zmierzającą do ujarznienia popędów i opanowania słabości. Najczęściej asceci ci nie rezygnowali z posiadania majątku, często mieszkali w swoich dotychczasowych domach (lub w ich pobliżu), a jedynie ograniczali swe kontakty ze „światem”. Grecki termin *anachoreo*, od którego pochodzi nazwa „anachoreta”, oznacza „wycofać się”³, oddalić się. W starożytnym Egipcie anachoretą nazywano chłopca, który porzucił swoje gospodarstwo, aby uciec – mówiąc językiem współczesnym – przed urzędem skarbowym, gdyż nie był w stanie spłacić nałożonych podatków. Natomiast w czasach starożytności chrześcijańskiej anachoretami nazywano mężczyzn (rzadziej kobiety), którzy udawali się na miejsca pustynne w przekonaniu, że porzucenie świata i oddalenie się od spraw doczesnych, stanowi ideał życia chrześcijańskiego i jest najpewniejszą drogą do osiągnięcia zbawienia. Niektórzy chrześcijanie byli głęboko przekonani, że taką formę dążenia do doskonałości zalecał Chrystus, gdy do bogatego młodzieńca z przypowieści ewangelicznej skierował zachętę, mówiąc: „Jeśli chcesz być doskonały, idź, sprzedaj, co posiadasz, i rozdaj ubogim, a będziesz miał skarb w niebie. Potem przyjdź i chodź za Mną!” (Mt 19, 21). Na taką formę dążenia do doskonałości wskazują też postacie starotestamentalne, które praktykowały życie w odosobnieniu. Przykładem może być prorok Eliasz (por. 1 Krl 17, 2-6; 19, 9) lub Jan Chrzciciel (por. Łk 1, 80). Św. Hieronim (ok. 347 - ok. 420) za pierwszego anachoretę uważa Jana Chrzciciela⁴. Liczba anachoretów znacznie zwiększyła się w czasach prześladowań, jakie miały miejsce za cesarzy: Decjusza (201-251, cesarz od 249), Waleriana (193/200 – zm. po 262, cesarz w latach 253-260) i Dioklecjana (ok. 244-313/316, cesarz w latach 284-305).

³ *Słownik grecko-polski*, red. Z. Abramowiczówna, t. I, Warszawa 1958, s. 169.

⁴ Por. Hieronimus, *Epistula* 22, 36, tłum. J. Czuj, wstęp i opracowanie M. Ożóg, tekst łaciński przygotował H. Pietras, *Źródła Myśli Teologicznej* 54, Kraków 2010, s. 108: „Początek takiemu trybowi życia dał Paweł Pustelnik, uświetnił je Antoni, a jeśli jeszcze dalej sięgnę, to księciem był Jan Chrzciciel”.

Siedlce, 12 marca 2016 r.

Ks. Piotr Szczur

Najsławniejszymi z nich byli: św. Paweł z Teb (228-341)⁵, św. Antoni Pustelnik (251-356)⁶, św. Ammon (IV w., zm. ok. 352/356)⁷ i św. Makary Egipski (300-386/391)⁸.

Przełomowym wydarzeniem w dziejach ruchu anachoreckiego było podjęcie życia pustelniczego przez św. Antoniego. Nowość i oryginalność zjawiska zapoczątkowanego przez św. Antoniego polegała na radykalnym zerwaniu kontaktów ze „światem”, objęciu swym zasięgiem środowisk chłopskich oraz zrodzeniu się najróżnorodniejszych – zdumiewających swą spontanicznością i bogactwem – przybieranych form. Ruch ten – już w początkowej fazie swego rozwoju – przybrał ogromne rozmiary. Można nawet powiedzieć, że stał się ruchem masowym.

Pustelnicy – asceci żyjący samotnie – zaczęli pojawiać się nie tylko w pobliżu wielu miejscowości, lecz także na pustyni. Najczęściej obok doświadczzonego pustelnika osiedlali się ci, którzy byli (lub chcieli zostać) jego uczniami. Zazwyczaj było ich kilku, a zdecydowanie rzadziej kilkunastu. Jako mieszkania zajmowali starożytne grobowce egipskie wykute w skałach, opuszczone i popadające w ruinę starożytne warownie, pogańskie świątynie egipskie oraz opuszczone zabudowania znajdujące się w tzw. pasie osadniczym – żyznym terenem pomiędzy Nilem i pustynią. Więzy łączące tych ascetów były dość luźne i ulegały częstym zmianom uzależnionym od panującej sytuacji: ich grupy łatwo powstawały, ale równie łatwo rozpadały się. Takie skupiska mnichów w literaturze zwykło się nazywać

⁵ Szerzej zob. B. Degórski, *Święty Paweł Pierwszy pustelnik w świetle tekstów patrystycznych*, „Studia Claromontana” 6 (1985), s. 110-144; tenże, *L'insegnamento spirituale-monastico della „Vita S. Pauli Primi Eremitae” di san Girolamo*, „Vox Patrum” 11-12 (1991-1992), t. 20-23, s. 157-170; tenże, *Commento alla „Vita S. Pauli Monachi Thebaei” di san Girolamo*, „Dissertationes Paulinorum” 8 (1995), s. 5-44; tenże, *Un nuovo indizio per la datazione della „Vita S. Pauli” di Girolamo?*, „Studia Patristica” 33 (1997), s. 302-310; tenże, *Wartość Hieronimowej „Vita S. Pauli Primi Eremitae” dla duchowości Zakonu Paulinów*, „Dissertationes Paulinorum” 10 (1997), s. 81-110; tenże, *Przekaz łacińskich rękopisów „Vita Sancti Pauli Primi Eremitae” św. Hieronima*, Lublin 2000; tenże, *Paweł Pustelnik*, w: EK XV (2011), kol. 117; E. Wipszycka, *Paolo di Tebe*, w: *Nuovo Dizionario Patristico e di Antichità Cristiane* [dalej: NDPAC], t. III, Genova – Milano 2008, kol. 3864-3866.

⁶ Szerzej zob. L. Małunowiczówna, *Antoni Pustelnik*, w: EK I (1989), kol. 663-664; C. Vidal Manzanares, *Pisarze wczesnochrześcijańscy I-VIII w. Mały słownik*, tłum. E. Burska, Warszawa 2001, s. 21; T. Orlandi, *Antonio abate*, w: NDPAC I (2006), kol. 369-370.

⁷ Szerzej zob. J. Szymusiak, *Ammonas*, w: EK I, kol. 457-458; Vidal Manzanares, *Pisarze wczesnochrześcijańscy I-VIII w.*, s. 18; A. Louth, *Ammonio Monaco*, w: NDPAC I, kol. 250-251.

⁸ Szerzej zob. Vidal Manzanares, *Pisarze wczesnochrześcijańscy I-VIII w.*, s. 129; F. Aleo, *Macario Egizio*, w: NDPAC II (2007), kol. 2950-2953; Por. P. Szczur, *Makary Egipski*, w: EK XI (2006), kol. 870-871 (bibliografia).

Siedlce, 12 marca 2016 r.

Ks. Piotr Szczur

„laurami”⁹ lub ośrodkami semianachoreckimi. Yizhar Hirschfeld nazywa je „wspólnotami samotników”¹⁰. One to odegrały niezwykle istotną rolę w dziejach ruchu monastycznego w Egipcie i poza nim. Do VIII w. termin „laura” łączono zawsze z eremitami¹¹, zaś w późniejszych czasach zaczęto go odnosić do wielkich zespołów klasztornych również o regule cenobitycznej.

Tego typu laury powstawały w IV w. Egipcie, Syrii i Palestynie oraz – zdecydowanie rzadziej – w innych rejonach, np. na górze Latros w pobliżu Miletu (ławra św. Chrystodulosa), czy w Rzymie (ławra św. Cezarego)¹².

Laura składała się z dwóch zasadniczych części: 1) budynków centralnych: kościoł, piekarnia, mieszkanie przełożonego, ekonoma i prezbitera, pomieszczenia dla nowicjuszy oraz starszych i chorych mnichów, a także – w większych laurach – hospicja dla odwiedzających; w tej części laury znajdował się też refektarz (nie zawsze) i budynki gospodarcze (w tym spichlerz); 2) zespołu oddzielnych cel (np. domków, grot) posiadających komunikację między sobą i z zabudowaniami centralnymi w postaci brukowanych kamieniami ścieżek. Historyk Sozomen (zm. ok. 450) wspominając o mnichu Hilarionie (ok. 291-371)¹³, który prowadził życie ascetyczne w pobliżu Gazy w Palestynie, tak opisuje jego „domek”:

„Za mieszkanie służył mu domek maleńki, zbudowany z cegieł, wiórów i słomy, i z odłamków dachówek; jego szerokość, wysokość oraz długość wynosiła tylko tyle, że gdy człowiek stanął, musiał pochylić głowę, kiedy leżał, musiał mieć nogi zgięte w kolanach”¹⁴.

⁹ Szerzej zob. J. Naumowicz, *Ławra*, w: EK XI, kol. 426.

¹⁰ Y. Hirschfeld, *Życie monastyczne na Pustyni Judzkiej w okresie bizantyńskim*, tłum. K. Twardowska, *Źródła Monastyczne* 53 [dalej: ŻM], Kraków – Tyniec 2010, s. 41.

¹¹ Por. Evagrius Scholasticus, *Historia Ecclesiastica* I 21; Cyrillus Scitopolitanus, *Vita santi Sabae* 90.

¹² Por. M.-J. Sensterre, *Une laure à Rome au IXe siècle. Remarques à propos d'un article récent*, „Byzantion” 44 (1974), s. 514-517.

¹³ Por. J. Gribomont, *Ilarione di Gaza*, w: NDPAC II, kol. 2528. Jego *Żywot* napisał ok. roku 390 św. Hieronim: Hieronymus, *Vita Sancti Hilarionis*, tłum. B. Degórski: Św. Hieronim, *Żywot św. Hilariona*, w: Św. Hieronim, *Żywoty mnichów Pawła, Hilariona, Malchusa*, ŻM 10, Kraków – Tyniec 1995, 113-171.

¹⁴ Sozomenus, *Historia ecclesiastica* III 14, tłum. S. Kazikowski: Hermiasz Sozomem, *Historia Kościoła*, Warszawa 1989, s. 180-181.

Siedlce, 12 marca 2016 r.

Ks. Piotr Szczur

W laurze eremy rozmieszczano w taki sposób, aby pustelnicy nie mieli ze sobą kontaktu wzrokowego. Ciszę pustyni przerywał dźwięk *symandronu*¹⁵ – drewnianej deseczki wiszącej przy kościele, w którą uderzano dając sygnał do modlitwy¹⁶.

Niekiedy taka Laura była otoczona murem chroniącym nie tylko przed napadami rozbójników, lecz także atakami dzikich zwierząt. Jednak domki anachoretów – ze względu na niekiedy znaczną odległość – nie zawsze udawało się objąć ogrodzeniem. Wszyscy mnisi mieszkający w laurze podlegali jednemu przełożonemu. Z reguły prowadzili oni życie eremickie, niekiedy mieszkali po 2-3 osoby¹⁷. Modlili się i pracowali w samotności. Jedynie w soboty i niedziele gromadzili się na wspólnej liturgii godzin, Eucharystii i posiłku.

I. OŚRODKI STAROŻYTNEGO ANACHORETYZMU

1. Egipt

W Egipcie¹⁸ najstarszy ośrodek tego typu ukształtował się pod wpływem św. Antoniego Pustelnika ok. roku 305 w Pispir¹⁹. Nieco później (ok. 325-330) św. Ammon – uczeń św. Antoniego, założył podobną kolonię mnichów w Nitrii²⁰ (obecnie w pobliżu wsi arabskiej al-Barnudż) na Pustyni Zachodniej (na południe od Aleksandrii, po zachodniej stronie od delty Nilu, ok. 15 km od Hermopolis Parva)²¹. Kolonia ta znajdowała się dość blisko pasa uprawnego, a zatem była łatwo dostępna dla „świata”. Jej położenie z jednej strony przyczyniło się do szybkiego rozwoju tego ośrodka, z drugiej zaś stało się dla braci uciążliwe ze względu na znaczną liczbę przybywających tu ludzi. Uciążliwości

¹⁵ W *symandron* uderzano także w wyjątkowych sytuacjach, np. zmarł któryś z anachoretów. Por. Cyrillus Scitopolitanus, *Vita sancti Sabae* 43.

¹⁶ Por. Cyrillus Scitopolitanus, *Vita sancti Cyriaci* 8.

¹⁷ Por. Palladius, *Historia Lausiaca* VII 2.

¹⁸ Na temat monastycyzmu egipskiego zob. E. Wipszycka, *Drugi dar Nilu, czyli o mnichach i klasztorach w późnoantycznym Egipcie*, ŻM, Kraków – Tyniec 2014.

¹⁹ Jako lokalizację Pispir na ogół wskazuje się okolice miasta Afroditopolis w Górnym Egipcie.

²⁰ Por. Palladius, *Historia Lausiaca* VIII 5 (Amun z Nitrii). Na temat historii tego ośrodka zob. A. Di Berardino, *Nitria*, w: NDPAC II, kol. 3504.

²¹ Por. T. Gołgowski, *Nitria*, w: EK XIII (2009), kol. 1330-1331.

Siedlce, 12 marca 2016 r.

Ks. Piotr Szczur

funkcjonowania laury związane ze zbyt wielkim przepływem ludzi „ze świata” skłoniły Ammona do założenia nowej laury, w której mnisi mieliby większy spokój. Położenie nowego ośrodka wyznaczył sam św. Antoni, który w tym czasie przebywał w Nitrii w drodze do Aleksandrii, prawdopodobnie w 338 r. Tym sposobem powstał nowy ośrodek monastycznych w Kelli (Cele)²², która – podobnie jak Nitria – znajduje się po zachodniej stronie od delty Nilu w odległości ok. 18-19 km od Nitrii. Głównym motywem skłaniającym Ammona do założenia tego ośrodka była – jak już wspomniano – chęć stworzenia braciom odpowiednich warunków sprzyjających pogłębianiu w spokoju życia duchowego przez indywidualną ascezę na pustyni. Ze względu na większe trudy życia w Kelli dość szybko ustalił się zwyczaj, że kandydaci na mnichów rozpoczynali życie pustelnicze w Nitrii, a po roku lub dwóch – gdy wystarczająco zaprawili się w znoszeniu trudów życia na pustyni – przenosili się do Kelli, która bardzo szybko rozwijała się pod względem liczebnym. Palladiusz (ok. 363 - 430) odwiedzający Kellię ok. 390 r. twierdzi, że żyło w niej ok. 600 anachoretów²³. Warto zaznaczyć, że Kellia bardzo szybko stała się nie tylko centrum życia duchowego, lecz także intelektualnego. Anachoreci z Kelli brali czynny udział w sporach teologicznych (np. w IV w. sprzyjali orygenizmowi²⁴, a w V w. uczestniczyli w dyskusjach chrystologicznych związanych z Soborem Chalcedońskim w 451 r.). Najwybitniejszymi teologami spośród anachoretów z Kelli byli Makary Aleksandryjski zwany Makarym Młodszym (ok. 295 - ok. 394)²⁵ i Ewagriusz z Pontu (345 - ok. 399)²⁶.

Kolejnym ważnym ośrodkiem życia pustelniczego w Egipcie było Sketis (obecnie Wadi en-Natrun)²⁷ założone w centrum Doliny Nitryjskiej przez św. Makarego Egipskiego

²² Por. Na temat historii tego ośrodka zob. A. Guillaumont, *Histoire des Moines aux Kellia*, „Orientalia Lovaniensia Periodica” 8 (1977), s. 187-203; B. Krasucka, *Kellia*, w: EK VIII (2000), kol. 1334-1335.

²³ Por. Palladiusz, *Historia Lausiaca* VII 2, tłum. S. Kalinkowski: Palladiusz, *Opowiadania dla Lausosa*, ŻM 12, Kraków – Tyniec 1996, s. 90-91: „Na pustyni nitryjskiej przebywa około pięciu tysięcy mężczyzn, a każdy z nich żyje tak, jak może i jak chce. Mogą żyć samotnie, ale mieszkają także po dwóch albo i w większych grupach. Mają tam siedem piekarni, które służą zarówno im, jak i sześciuset anachoretom mieszkającym na pustyni”.

²⁴ Por. S. Lonogosz, *Orygenesowskie spory*, w: EK XIV (2010), kol. 857-864

²⁵ Por. P. Szczur, *Makary Aleksandryczyk*, w: EK XI, kol. 870 (bibliografia).

²⁶ Por. J. Gribomont – D. Hombergen, *Evagrius Ponticus*, w: NDPAC I, kol. 1879-1881.

²⁷ Na temat historii tego ośrodka zob. G.E. White, *The Monasteries of the Wadi 'N Natrun*, t. 1-3, New York 1926-1933; U. Monneret, *Les églises du monastère des Syriens Au Wadi en Natroun*, Milano 1928; J.C. Gay, *Le centre monastique de Scété au IVe siècle et au début du Ve siècle*, Prosopographie et l'Histoire, Rome 1963; J.C.

Siedlce, 12 marca 2016 r.

Ks. Piotr Szczur

zwanego Makarym Starszym (lub Wielkim. Panujące tu warunki były nadzwyczaj nieprzychylnie życiu ludzi (woda znajdująca się w zbiornikach wodnych i studniach nie nadawała się do picia z powodu dużej zawartości sody i soli; znaczne oddalenie od osiedli ludzkich), dlatego mnisi decydujący się na pobyt w Sketis musieli być zaprawieni w uprawianiu ascezy i gotowi na najbardziej uciążliwe warunki bytowania. Nie dziwi więc, że pustelnicy z tego ośrodka słynęli jako niezwykli i bardzo pobożni asceci.

2. Palestyna

Mówiąc o monastycyzmie palestyńskim²⁸ należy zwrócić uwagę na fakt, że miał on charakter kosmopolityczny. Czołowymi postaciami tego monastycyzmu byli przybysze spoza Palestyny. Uczeni analizując taki stan rzeczy wskazują, iż istotnym czynnikiem sprzyjającym rozwojowi monastycyzmu w Palestynie był rodzący się ruch pątniczny porywający wiernych do pielgrzymowania do miejsc świętych Starego i Nowego Testamentu. U starożytnych historyków Kościoła można znaleźć informacje o tym, że do Palestyny monastycyzm przybył z Egiptu. Przykładowo, historyk Sozomen w *Historii Kościoła* kończąc opis początków monastycyzmu w Egipcie i przechodząc do opisu monastycyzmu palestyńskiego, stwierdza: „Oto z kolei Palestyna ucząc się od Egipcjan w taki sam sposób zaczęła uprawiać mądrość chrześcijańskiego życia”²⁹. Według św. Hieronima początki monastycyzmu w Palestynie należy wiązać z działalnością św. Hilariona – ucznia św. Antoniego Pustelnika, który – według datacji Hieronimowej – ok. 307 r. rozpoczął życie ascetyczne jako pustelnik w pobliżu Gazy. W niedługim czasie zgromadziła się wokół niego grupa uczniów, którzy ok. 330 r. stworzyli pewnego rodzaju wspólnotę pustelniczą³⁰. Niestety, informacje

Guy, *Le centre monastique de Scété dans la littérature du Ve siècle*, „Orientalia Christiana Periodica” 30 (1964), s. 129-147.

²⁸ Na temat początku monastycyzmu w Palestynie zob. R. Kosiński, *Wstęp. Cyryl ze Scytopolis i jego dzieło*, w: *Cyryl ze Scytopolis, Żywoty mnichów Palestyńskich*, ŻM 60, Kraków – Tyniec 2011, s. 11-92.

²⁹ Sozomenus, *Historia ecclesiastica* III 14, tłum. Kazikowski, s. 180.

³⁰ Por. L. Perrone, *Monasticism in the Holy Land: From the Beginnings to the Crusaders*, „Proche-Orient Chrétien” 45 (1995), s. 33; B. Bitton-Ashkelony – A. Kofsky, *Gazan Monasticism in the Fourth-Sixth Centuries: From Anchoritic to Cenobitic*, „Proche-Orient Chrétien” 50 (2000), s. 18; L. di Segni, *Monastery, City and Village in Byzantine Gaza*, „Proche-Orient Chrétien” 55 (2005), s. 34-36.

Siedlce, 12 marca 2016 r.

Ks. Piotr Szczur

przekazane przez Hieronima należy oceniać krytycznie, gdyż autor ten pisząc *Żywot św. Hilariona* najwyraźniej wzorował się na *Żywocie św. Antoniego* autorstwa św. Atanazego z Aleksandrii (ok. 295 - 373) „i twierdził, że właśnie Hilarion zaszczerpił ideały monastyczne w Palestynie, podobnie jak Antoni w Egipcie”³¹. Dziś nie jesteśmy w stanie jednoznacznie stwierdzić, iż nikt przed Hilarionem nie prowadził życia monastycznego w Palestynie, jednak nie ulega wątpliwości, iż był on jednym z jego organizatorów w okolicach Gazy.

Wydaje się, że w Palestynie pierwsze laury zostały założone przez Charytona (zm. ok. 350)³² w Farianie (ok. 322) – konkretnie w kanonie Wadi Fara – ok. 10 km na północny-wschód od Jerozolimy, następnie w Duka (ok. 325) na wzgórzach Dżebel Karantal – na miejscu dawnej twierdzy hasmonejskiej nad Jerychem oraz w Souka niedaleko Jerycha, na południe od Herodionu na skraju Pustyni Judzkiej³³.

Za sprawą mnicha Eutymiusza (377-473)³⁴ na początku V w. w Palestynie wykształcił się specyficzny system formacji monastycznej. Otóż Eutymiusz po przybyciu z Melitene w Kapadocji do Palestyny (405/406) rozpoczął życie pustelnicze w laurze św. Charytona w Faran³⁵. W roku 411, wraz z towarzyszem Teoktystem (IV/V w.), zamieszkali w grocie w wąwozie Wadi Mukellik, w pobliżu drogi prowadzącej z Jerycha do Jerozolimy³⁶. Wkrótce jednak, z powodu liczego napływu uczniów, założyli pierwsze cenobium, którego

³¹ Kosiński, *Wstęp*, s. 36. Por. Hieronimus, *Vita Sancti Hilarionis* 8, 11; Bitton-Ashkelony – Kofsky, *Gazan Monasticism in the Fourth-Sixth Centuries*, s. 18-21.

³² Szerzej zob. E. Stanula, *Charyton*, w: EK III (1989), kol. 91-92. Jego *Żywot* został napisany przez nieznanego z imienia mnicha w 2. połowie VI w. Por. L di Segni, *The Life of Chariton*, w: *Ascetic Behavior in Greco-Roman Antiquity. A Sourcebook*, ed. V.L. Wimbusch, Minneapolis 1990, s. 393-394; Perrone, *Monasticism in the Holy Land*, s. 33.

³³ Por. S. Vaillhé, *Répertoire alphabétique des monastères de Palestine*, „Revue de l’Orient Chrétien” 4 (1899), s. 524-525 i 528-529; O. Meinardus, *Notes on the Laurae and Monasteries of the Wilderness of Judaea*, „Liber Annus” 15 (1964-1965), s. 226-228; Y. Hirschfeld, *List od the Byzantine Monasteries In the Judean Desert*, w: *Christian Archeology in the Holy Land. New Discoveries. Essays in Honour of Virgilio C. Corbo*, OFM, ed. G.C. Bottini – L. di Segni – E. Alliata, Jerusalem 1990, s. 6-12; Hirschfeld, *Życie monastyczne na Pustyni Judzkiej w okresie bizantyńskim*, s. 64-68; Y. Hirschfeld, *The Monastery of Christian. Survey and Excavations*, „Liber Annus” 50 (2000), s. 315-362.

³⁴ Por. J. Grobomont, *Eutimio di Grande*, w: NDPAC I, kol. 1873-1874. Jego *Żywot* napisał Cyryl ze Scytopolis: Cyrillus Scytopolitanus, *Vita sancti Euthymii*, tłum. E. Dąbrowska: Cyryl ze Scytopolis, *Żywot świętego naszego Ojca Eutymiusza*, w: *ŻM* 60, s. 121-246.

³⁵ Por. Cyrillus Scitopolitanus, *Vita sancti Euthymii* 6.

³⁶ Por. Cyrillus Scitopolitanus, *Vita sancti Euthymii* 8.

Siedlce, 12 marca 2016 r.

Ks. Piotr Szczur

przełożonym został Teoktyst³⁷. Eutymiusz natomiast wraz ze swym uczniem Domicjanem (IV-V w.), pochodzącym – podobnie jak mistrz – z Melitene w Kapadocji, udał się na pustynię i w odległości ok. trzech mil od cenobium Teoktysta osiedlił się. Wkrótce i tu zaczęli napływać uczniowie, co spowodowało powstanie laury. Bliskie położenie cenobium Teoktysta sprawiło, że – jak już wspomniano – wykształcił się specyficzny model formacji monastycznej: przybywający nowicjusze rozpoczynali życie monastyczne w cenobium, z którego – po formacji wstępnej – mogli przenieść się do laury, aby tam prowadzić życie pustelnicze. Niestety, ten system formacji nie trwał długo, gdyż Eutymiusz polecił, aby po jego śmierci, która miała miejsce ok. roku 473, laurę tę przekształcić w cenobium³⁸.

Do najbardziej znanych ośrodków starożytnego monastycyzmu anachoreckiego w Palestynie, należały: ławra św. Etymusza, św. Gerazyma, św. Jerzego, Mar Saba³⁹ zwana Wielką Ławrą i Nowa Ławra – założona przez mnichów z Mar Saba⁴⁰. Mnisi z wymienionych ośrodków dość aktywnie uczestniczyli w życiu Kościoła (nie tylko lokalnego) włączając się w różnego rodzaju dyskusje teologiczne⁴¹.

3. Syria

Monastycyzm w Syrii został zapoczątkowany przez anachoretów osiedlających się w okolicach Nisibis już od ok. 280 r. Charakteryzował się on różnorodnością form, pokutą i specyficznymi umartwieniami. Ćwiczeniami ascetycznymi najczęściej praktykowanymi przez syryjskich anachoretów były: długie leżenie krzyżem oraz stałe milczenie. Najbardziej

³⁷ Por. Cyrillus Scitopolitanus, *Vita sancti Euthymii* 9. Zob. D.J. Chitty, *A pustynia stała się miastem... Wprowadzenie do dziejów monastycyzmu w Egipcie i Palestynie pod panowaniem chrześcijańskim*, tłum. T. Lubowiecki, ŻM 45, Kraków – Tyniec 2008, s. 136-164.

³⁸ Por. Cyrillus Scitopolitanus, *Vita sancti Euthymii* 39.

³⁹ Żywot św. Saby napisał Cyryl ze Scytopolis: Cyrillus Scytopolitanus, *Vita sancti Sabae*, tłum. E. Dąbrowska: Cyryl ze Scytopolis, *Żywot świętego ojca naszego Saby*, w: ŻM 60, s. 253-416.

⁴⁰ Por. Cyrillus Scitopolitanus, *Vita sancti Sabae* 90.

⁴¹ Por. Kosiński, *Wstęp*, s. 52-67 (rozdział 4. zatytułowany: *Spory chrystologiczne*) i 67-80 (rozdział 5. zatytułowany: *Spory orygenistyczne*).

Siedlce, 12 marca 2016 r.

Ks. Piotr Szczur

znany anachoretą w tym czasie był Afrahat (ok. 270 - ok. 345)⁴², który w swych pismach przekazał wiele informacji na temat ascetów – „synów” i „córek przymierza”⁴³. Istnienie tych grup ascetycznych jest jedną z charakterystycznych cech chrześcijaństwa syryjskiego w IV w. Ks. Andrzej Uciecha – wybitny znawca myśli Afrahata i tłumacz jego dzieł, pisząc na temat „synów przymierza” wyjaśnia: „Uznaje się już powszechnie, że stanowili oni osobną grupę wczesnochrześcijańskich ascetów, których nie należy identyfikować z mnichami. Tworzyli oni stan pośredni między duchowieństwem a wiernymi świeckimi, realizując ascetyczne ideały życia w celibacie na wzór Chrystusa, jako Jego żołnierze i atleci. Podlegali miejscowemu biskupowi, mieli mieszkać wspólnotowo przy kościele lub w osobnych domach, tworząc małe grupy [...]. Tworzyli oni organizację o charakterze konfraterni”⁴⁴.

Pod wpływem Efrema Syryjczyka (ok. 305 - ok. 373)⁴⁵ na terenie Syrii zaczęły powstawać na wzór palestyńskich laur niewielkie wspólnoty anachoretów zwane hirtami.

Najbardziej specyficzną formą monastycyzmu syryjskiego był powstały w IV w. stylityzm (gr. *stylos* – kolumna, podpora, słup)⁴⁶. Prekursorami stylitów byli tzw. stacjonariusze (IV w.), którzy nieruchomo przebywali pod gołym niebem w postawie stojącej (gr. *stasis* – stanie)⁴⁷ bez względu na pogodę. Słupnicy (stylici) byli ascetami żyjącymi samotnie na wolno stojących skalnych słupach powstałych w sposób naturalny lub na kolumnach ocalałych ze starożytnych budowli. Słupy te były różnej wysokości (od 2 do 30 m). Ich powierzchnia górna musiała być na tyle obszerna, aby anachoreta mógł na niej żyć.

⁴² Por. A. Bober, *Afraat*, w: EK I, kol. 131; R. Lavenant, *Afraate*, w: NDPAC I, kol. 93-96.

⁴³ Na temat „synów” i córek przymierza” zob. Aphraates, *Demonstratio VI*, tłum. A. Uciecha: *Afrahat, O synach przymierza (Demonstratio Sexta. De monachis*, PSyr 1, 240-312), SSHT 44 (2011) fasc. 1, s. 177-197 (tłumaczenie z języka syryjskiego i komentarz). Szerzej zob. A. Uciecha, *Idea walki w ascezie „synów przymierza” na podstawie „Mów” Afrahata*, w: *Między sensem a bezsensem ludzkiej egzystencji. Teologiczna odpowiedź na fundamentalne pytania współczesnego człowieka. VIII Kongres Teologów Polskich* (Poznań 13-16 IX 2010), Poznań 2012, s. 526-535; tenże, *„Walka” Złego z „synami przymierza” na podstawie wybranych Mów Afrahata, perskiego Mędrca*, VoxP 33 (2013) t. 59, s. 209-223.

⁴⁴ A. Uciecha, *Rola i znaczenie „córek przymierza” w Kościele perskim IV i V wieku*, „Verbum vitae” 19 (2011), s. 233-234.

⁴⁵ Por. F. Riliet, *Efrem Siro*, w: NDPAC I, kol. 1586-1590.

⁴⁶ Por. *Słownik grecko-polski*, red. Z. Abramowiczówna, t. IV, Warszawa 1965, s. 123.

⁴⁷ Por. *Słownik grecko-polski*, red. Z. Abramowiczówna, t. IV, s. 96.

Siedlce, 12 marca 2016 r.

Ks. Piotr Szczur

Początkowo na słupach konstruowano tylko balustrady, lecz z czasem zaczęły pojawiać się na nich szałas lub niewielkie domki. Niezbędne do przeżycia pożywienie stylicy otrzymywali w koszach, które za pomocą lin wciągali na górę. Stylicy na ogół nie uczestniczyli w Eucharystii (a jeżeli uczestniczyli, to najwyżej 1-2 razy w roku⁴⁸), dlatego również Komunię otrzymywali – podobnie jak żywność – w koszach⁴⁹. Mieszkujący na słupach stylicy nieraz byli „obiettami” pielgrzymek. Najstynniejszym stylitą był Szymon Słupnik Starszy (386-459)⁵⁰, który początkowo był mnichem w podantiocheńskim klasztorze w Tell Adda, z którego jednak został usunięty z powodu nazbyt surowych praktyk ascetycznych. Ok. 420 r. wzniósł kamienny słup, na którym zamieszkał. Stopniowo powiększał jego wysokość osiągając 18 m. Pod jego słup licznie przybywali pielgrzymi, którym głosił nauki, wyjaśniał prawdy wiary i udzielał rad. Do grona znanych stylitów należą też: św. Daniel Stylita (ok. 409 - ok. 490/903)⁵¹ i Szymon Słupnik Młodszy (521 - ok. 592/597)⁵². Warto zauważyć, że ta forma ascezy na Zachodzie była mało znana i raczej nieakceptowana⁵³.

II. NAJWAŻNIEJSZE ELEMENTY ŻYCIA ANACHORETÓW

1. Modlitwa/liturgia godzin i Eucharystia

O określonych porach mnisi sprawowali święte oficjum. Modlitwy wyznaczały zatem dzienny rozkład zajęć pustelników żyjących w laurach. Rozkład modlitw wyglądał następująco:

⁴⁸ Por. Egeria, *Itinerarium* 20, 6.

⁴⁹ Na temat życia stylitów pisze Eustacjusz z Tesaloniki (*Ad Stylitam quendam Thessalonicensem*).

⁵⁰ Por. J. Gribomont, *Simeone Stilita il Vecchio*, w: NDPAC III, kol. 4952-4953.

⁵¹ Por. M. van Esbroeck, *Daniele lo Stilita*, w: NDPAC I, kol. 1336.

⁵² Por. J. Gribomont, *Simeone Stilita il Giovanne*, w: NDPAC III, kol. 4952.

⁵³ Por. Gregorius Turonensis, *Historiae* VIII 15, gdzie autor wspomina Longobarda imieniem Wulfilaich, który – zanim został mnichem – był stylitą; od tej formy ascezy odwiedli go przybyli do niego biskupi, którzy też później nakazali zniszczenie słupa. Autorzy polskiego przekładu *Historii* zauważają, że jest to jedyny przypadek stylity znany w Kościele Zachodnim (Grzegorz z Tours, *Historie. Historia Franków*, tłum. K. Liman – T. Richter, wstęp, oprac., komentarz D.A. Sikorski, Tyniec 2002, s. 345, nota 56).

Siedlce, 12 marca 2016 r.

Ks. Piotr Szczur

- a) nocne czuwanie, które rozpoczynało się po północy, a kończyło przed świtem;
- b) poranne modlitwy (jutrznia), które rozpoczynały się o świcie (ok. godz. 3:00-5:00);
- c) modlitwy w ciągu dnia: o godz. 9:00 (tercja); o godz. 12:00 (sexta); o godz. 15:00 (nona);
- d) wieczorna modlitwa (nieszpory) po (czasami przed) wieczornym posiłku, przed zachodem słońca;
- e) nocna modlitwa (kompleta) – po zachodzie słońca, a przed nocnym odpoczynkiem.

Przed nadejściem godziny modlitwy, wyznaczony do tego mnich uderzał sznurem lub łańcuchem w *symandron* dając w ten sposób sygnał do modlitw. Pustelnicy w laurach przez większą część tygodnia modlili się sami w swoich celach⁵⁴. Najczęściej recytowali hymny i psalmy. Podstawą i fundamentem medytacji anachoretów było Pismo Święte⁵⁵. Dość często uczyli się oni na pamięć całego Psalterza oraz sporych fragmentów innych ksiąg Biblii⁵⁶. Jednym z podstawowych elementów cel anachoretów była nisza modlitewna lub oratorium zorganizowane od strony wschodniej. Aranżacja pomieszczeń służących do modlitwy była zróżnicowana: od miejsc bez szczególnego wystroju, poprzez ozdobione krzyżami lub innymi malowidłami nisze skalne, aż po wybudowane ze szczególną starannością i wspaniale ozdobione kaplice. Jan Moschos (ok. 550 - 619) wspomina o pustelniku, który w swojej celi wybudował ołtarz⁵⁷ oraz o modlitwach przed ikonami⁵⁸. Na wspólnym oficjum anachoreci spotykali się tylko w soboty i w niedziele. W *Żywotach mnichów palestyńskich* autorstwa Cyryla ze Scytopolis znajdujemy informację, że gorliwa celebrowanie oficjum jest wyrazem dojrzałego powołania do życia monastycznego⁵⁹. Cyryl podkreśla też, że modlitwa nieustanna

⁵⁴ Por. *Vita sancti Charitonis* 16-17 i 28-29; Joannes Moschus, *Pratum spirituale* 63; tamże 160.

⁵⁵ Por. P. Szczur, *Medytacja słowa Bożego pokarmem dla duszy w ujęciu greckich Ojców Kościoła*, „Teologia patrystyczna” 6 (2009), s. 13-29.

⁵⁶ Por. Cyrillus Scitopolitanus, *Vita santi Euthymii* 4; tenże, *Vita sancti Sabae* 2.

⁵⁷ Por. Joannes Moschus, *Pratum spirituale* 10.

⁵⁸ Por. Joannes Moschus, *Pratum spirituale* 45; tamże 180.

⁵⁹ Por. Cyrillus Scitopolitanus, *Vita sancti Euthymii* 4; tenże, *Vita sancti Sabae* 8.

Siedlce, 12 marca 2016 r.

Ks. Piotr Szczur

cehuje prawdziwego mnicha⁶⁰. Ma ona swój rytm (kanon), który zapewnia jej owocność⁶¹. Modlitwa jest też bronią przeciwko złym duchom atakującym pustelnika⁶², a symbolem zwycięstwa nad nimi jest znak krzyża⁶³.

Wspomniano już, że anachoreci żyjący w laurze, w sobotę i niedzielę gromadzili się na Eucharystii. Należy jednak zaznaczyć, że w różnych ośrodkach monastycznych panowały różne zwyczaje. Przykładowo, w *Żywocie Cyriaka*⁶⁴ jest mowa o tym, że przyjmował Eucharystię w niedzielę⁶⁵. Natomiast w *Żywocie Saby* autor mówi, iż przyjmował on Eucharystię w soboty i niedziele⁶⁶.

2. Praca

Wydaje się, że w podejściu pustelników do pracy kluczowe znaczenie miało nauczanie św. Pawła, a zwłaszcza jego wskazanie zawarte w Drugim Liście do Tesaloniczan (3, 10): „Kto nie chce pracować, niech też nie je!”. Anachoreci uważali, że wskazanie to bezwzględnie należy realizować w życiu, niezależnie od tego gdzie i jaki rodzaj ascezy się uprawia, gdyż dzięki pracy mogli: 1) zdobyć środki potrzebne do życia; oraz 2) zdobyć środki potrzebne do udzielania jałmużny. Z tego powodu praca była uważana za integralną część życia monastycznego. Na ogół pustelnicy wykonywali proste prace rękodzielnicze czy rzemieślnicze chętniej wybierając takie zajęcia, które nie wymagały dłuższego przygotowania do zawodu, pomocy drugiego człowieka oraz drogich materiałów i kosztownego sprzętu specjalistycznego. Ich praca na ogół miała charakter mechaniczny, aby nie przeszkadzała w modlitwach i medytacji⁶⁷. Z *Apoftegmatów* i pism dotyczących starożytnego

⁶⁰ Por. Cyrillus Scitopolitanus, *Vita sancti Sabae* 10.

⁶¹ Por. Cyrillus Scitopolitanus, *Vita sancti Sabae* 17.

⁶² Por. Cyrillus Scitopolitanus, *Vita sancti Sabae* 16.

⁶³ Por. Cyrillus Scitopolitanus, *Vita sancti Sabae* 12.

⁶⁴ Żywot św. Cyriaka napisał Cyryl ze Scytopolis: Cyrillus Scytopolitanus, *Vita sancti Cyriaci*, tłum. E. Dąbrowska: Cyryl ze Scytopolis, *Żywot abba Cyriaka z laury Souka*, w: *ŻM* 60, s. 451-470.

⁶⁵ Por. Cyrillus Scitopolitanus, *Vita sancti Cyriaci* 5.

⁶⁶ Por. Cyrillus Scitopolitanus, *Vita sancti Sabae* 24.

⁶⁷ Por. Chitty, *A pustynia stała się miastem*, s. 30.

Siedlce, 12 marca 2016 r.

Ks. Piotr Szczur

anachoretyzmu wynika, że pustelnicy najczęściej trudnili się wyplataniem koszy, mat i lin, na które było stałe zapotrzebowanie. Do ich produkcji używali łatwo dostępnej trzciny, liści palmowych i włókien roślinnych. Mniej powszechną pracą wśród mnichów było garncarstwo. Jan Moschos wspomina o pewnym mnichu żyjącym w okolicy Jerycha, który produkował płaskie gliniane „butelki” służące pielgrzymom do noszenia wody pitnej⁶⁸. Produkty te eremici sprzedawali w pobliskich osadach lub miastach. Czynili to zazwyczaj przez pośrednictwo ludzi pobożnych lub handlarzy, niekiedy zaś – osobiście, co jednak – jak wynika z *Apoftegmatów* – nie zawsze wychodziło mnichom na dobre ze względu na problemy jakie wynikały z wizyt w mieście. Przy eremach – jeśli było to możliwe – mnisi zakładali niewielkie ogródki, w których uprawiali jarzyny, a także sadzili drzewa owocowe i oliwne oraz winorośl. Mnisi zatrudniali się też do prac sezonowych – zwłaszcza w okresie żniw: za tę pracę najczęściej otrzymywali wynagrodzenie w postaci umówionej ilości zboża. Na mnichów z laury przełożony nakładał też obowiązki związane z pracami gospodarczymi oraz sprawowaniem kultu. W *Żywocie Cyriaka* jest mowa o tym, że gdy został nowicjuszem zlecono mu rąbanie drwa, noszenie wody i gotowanie⁶⁹, a gdy przebywał w laurze w Souka został tam wyznaczony do czterech różnych zadań: pieczenia chleba, opieki o chorych, przyjmowania gości i zarządzania⁷⁰.

Warto też wspomnieć o tym, że dodatkowym źródłem „dochodów” pustelników były darowizny otrzymywane od różnych osób: przedstawiciele dworu cesarskiego czy Kościoła oraz pobożnych pielgrzymów. W *Żywocie Teodozjusza* autorstwa Cyryla ze Scytopolis⁷¹ znajduje się informacja o donacji bogatego Akacjusza, która była podstawą fundacji hispicjum i cenobium:

„Gdy [Teodozjusz] ukrywał się w grocie, jak zostało powiedziane, w wielkim dobrowolnym ubóstwie, zadowolając się roślinami i trwając jedynie na modlitwie, z Bizancjum przybył pewien Akacjusz, chrześcijanin, który godzien

⁶⁸ Por. Joannes Moschus, *Pratum spirituale* 163.

⁶⁹ Por. Cyrillus Scitopolitanus, *Vita sancti Cyriaci* 4.

⁷⁰ Por. Cyrillus Scitopolitanus, *Vita sancti Cyriaci* 7.

⁷¹ Żywot św. Teodozjusza napisał Cyryl ze Scytopolis: Cyrillus Scytopolitanus, *Vita sancti Theodosii*, tłum. E. Dąbrowska: Cyryl ze Scytopolis, *Żywot świętego Teodozjusza napisany przez Cyryla mnicha i prezbitera*, w: ŻM 60, s. 473-480.

Siedlce, 12 marca 2016 r.

Ks. Piotr Szczur

był, aby obdarzano go tytułem *illustris*. Usłyszał on o jego cnotcie i pragnął otrzymać piękne perły według słów Ewangelii (por. Mt 13, 45). Przyszedł więc do niego do wspomnianej grotty i pokłoniwszy się, usiadł i słuchał jego napomnień i nauk. Wiedząc, że nie zniesie, aby kiedykolwiek wziąć coś od kogoś, bez jego zgody zakopał w grocie pudełko, w którym było sto monet i pożegnawszy się z nim, odszedł. Gdy powrócił już do Bizancjum, przez długi czas przysyłał co roku błogosławionemu Teodozjuszowi ustalony datek złota. [...] Wielki Teodozjusz zaś następnego dnia po odejściu owego *illustris* znalazł ukryte w grocie złoto, o którym była mowa i zbudował na początku nad grota dom gościnny, gdzie przyjmował wszystkich, którzy do niego przychodzili. Kupił także dwa osiołki i sam wyjeżdżał, aby zapewnić sobie to, co potrzebne mu było do życia. Wtedy też zaczął budowę swego cenobium i od tego momentu zaczęło przychodzić do niego wielu ludzi, prosząc, aby mogli z nim zamieszkać, a on przyjmował ich i prowadził do doskonałej woli Boga⁷².

III. ŻYCIE CODZIENNE PUSTELNIKÓW

1. Pożywienie

Z przekazów historycznych można dowiedzieć się, że znaczna liczba mnichów dożywała sędziwego wieku – ok. 100 lat. Jednym z czynników wpływających na tę długowieczność z pewnością był rodzaj spożywanego pokarmu. Źródła jednoznacznie wskazują, że podstawowym pożywieniem mnichów był chleb. W laurze Faran w Palestynie, przełożony Charyton wydał braciom następujące polecenie:

„Należy spożywać pożywienie raz dziennie wieczorem, w każdym przypadku umiarkowanie, aby brzuch nie był ciężki [...]. Tak więc chleb z solą do jedzenia i do picia woda [...] ze źródła lub spadająca z nieba jako deszcz⁷³.”

⁷² Cyrillus Scitopolitanus, *Vita sancti Theodosii* 3, ŻM 60, s. 476.

⁷³ *Vita sancti Charitonis* 16, cyt. za: Hirschfeld, *Życie monastyczne na Pustyni Judzkiej w okresie bizantyńskim*, s. 159.

Siedlce, 12 marca 2016 r.

Ks. Piotr Szczur

Źródła pisane mówią, że Gerasimos (zm. 475) upominał mnichów w laurze, którą kierował, aby nie jedli niczego z wyjątkiem chleba, wody i daktyli⁷⁴. Jan Moschos wspomina mnicha z laury Faran, który jadł kawałek chleba co cztery dni⁷⁵.

Chleb przeznaczony do dłuższego przechowywania na ogół zaraz po wypieczeniu suszono, aby zmniejszyć jego masę i zabezpieczyć przed pleśnią. Taki właśnie chleb pustelnicy zabierali do swoich domków np. na Wielki Post.

Mnisi jedli też warzywa, zarówno surowe, jak i gotowane. Najwięcej jedzono warzyw strączkowych, takich jak łubin, groch i chleb świętojański. W menu anachoretów znajdowały się też owoce, np. figi, a zwłaszcza daktyle, które można było łatwo i przez długi czas przechowywać. W laurach mnisi mogli też korzystać z oliwy i wina, chyba, że z powodów ascetycznych rezygnowali z nich. Na ogół mnisi powstrzymywali się od jedzenia mięsa, a ryby jedzono sporadycznie. Mięso i ryby z reguły podawano tylko chorym braciom. Mnisi jedli też to, co im ofiarowali pielgrzymi, np. ser, jajka, miód, czy rozmaite przetwory.

2. Odzież

Podstawowym strojem pustelników była tunika bez rękawów. Mnisi żyjący w cenobium nosili pewnego rodzaju habit, który był uważany za „święty i anielski” strój, który wyrażał naśladowanie ascezy i pokory św. Antoniego⁷⁶. Niekiedy mnisi posiadali dwa habit: odświętny i „codzienny” – najczęściej zrobiony z worka. Mnisi nosili też płaszcz i kaptur. W Palestynie i Syrii szaty te były ciemnego koloru. Mnisi zazwyczaj chodzili boso lub w sandałach. Często posługiwali się kijami. W *Żywocie Stefana Sabaitesa* jest mowa o czasowym opuszczeniu przez niego klasztoru i okresowym pobycie na pustyni. Dla nas interesujące są elementy jego ubioru:

„Gdy decydował się iść na pustynię dla samotności, nie brał ani jedzenia, ani ubrania, tylko wełnianą tunikę, płaszcz z owczej skóry, skórzaną torbę,

⁷⁴ Por. *Vita sancti Gerasimi anonyma* 2, 3.

⁷⁵ Por. Joannes Moschus, *Pratum spirituale* 42.

⁷⁶ Por. A. Vööbus, *Syriac and Arabic Documents Regarding Legislation Relative to Syrian Ascetism*, Stockholm 1960, s. 106, nota 1.

Siedlce, 12 marca 2016 r.

Ks. Piotr Szczur

w której miał małą Biblię, nóż do ścinania ziół, korzeni, trzciny i owoców dzikiej palmy, małe ilości fasoli, kij ozdobiony żelaznym krzyżem, wełniany kaptur na głowę, szeroki skórzany pas wokół bioder i sandały⁷⁷.

3. Wyposażenie celi pustelniczej

Domki pustelników były wyposażone w różnym stopniu. Sumując informacje zawarte w różnych źródłach pisanych można wyliczyć szereg sprzętów, które mogły znajdować się w celi mnicha. Należą do nich: materac lub mata do spania⁷⁸, krzesło, pulpit do pisania (stołów na ogół nie spotyka się w celach), gliniane naczynia kuchenne (często ich ilość ograniczała się do miski, dzbanka i kubka), torba z owczej skóry, narzędzia do pracy (nóż, siekiera z podwójnym ostrzem, motyka z ostrym ostrzem, kosa, łopata, młotek)⁷⁹, gliniana lampa oliwna, książki (bardzo rzadko). Jednak nie każda cela była tak dobrze wyposażona.

Przed chwilą wspomniano, że w celi znajdował się materac lub mata do spania, jednak nie zawsze tak było. Chociaż w laurze Gerasimosa każdy z pustelników mógł używać maty ze słomy, wełnianego koca i poduszki⁸⁰, to również spotyka się pustelników śpiących na podłodze/ziemi⁸¹, bez pościeli, co było wyrazem ascezy. Mnisi często spali na siedząco – było to normą np. na Pustyni Judzkiej i w Syrii. W opowiadaniu o mnichu Arseniuszu czytamy: „Nie widzieliśmy nigdy, żeby spał na boku, ale czasem zasypiał siedząc, czasem zaś trzymając się dwiema rękami liny przymocowanej w kącie stropu celi zapadał w sen przez przymus natury⁸². Inny pustelnik mieszkający w laurze Aeliotesa spał siedząc na wiklinowym

⁷⁷ *Vita sancti Stephani Sabaitae* 15, 1, cyt. za: Hirschfeld, *Życie monastyczne na Pustyni Judzkiej w okresie bizantyńskim*, s. 179.

⁷⁸ Por. Cyrillus Scitopolitanus, *Vita sancti Sabae* 44.

⁷⁹ Por. Cyrillus Scitopolitanus, *Vita sancti Sabae* 36.

⁸⁰ Por. *Vita sancti Gerasimi anonyma* 3, 4.

⁸¹ Por. *Vita sancti Charitonis* 15.

⁸² Cyrillus Scitopolitanus, *Vita sancti Euthymii* 21, *ŻM* 60, s. 166.

Siedlce, 12 marca 2016 r.

Ks. Piotr Szczur

krześle lub taborecie⁸³. Łóżka (na ogół kamienne) i pościel z reguły były zarezerwowane dla starszych i chorych mnichów⁸⁴.

4. Pochówek pustelnika

W źródłach dotyczących życia monastycznego znajdują się pewne informacje dotyczące zwyczajów pogrzebowych. Pustelnicy zazwyczaj byli chowani w swoich celach (domkach, jaskiniach). O takim zwyczaju wspomina Cyryl ze Scytopolis. Kiedy św. Saba odwiedził pewnego anachoretę „i spostrzegł, że on nie żyje, zwrócił się do Agapetosa [swego towarzysza] i rzekł: «Chodź, dziecko, pochowajmy go. Po to przysłał nas Bóg». Oddawszy pokłon ciału i spełniwszy co do niego wszystko, co każe zwyczaj, pochowali go w tej jaskini zamknąwszy wejście wielkimi kamieniami»⁸⁵.

Grób założyciela laury lub cenobium – co podkreślają źródła – zawsze był dla kongregacji najważniejszym grobem. Przykładowo, Eutymiusz został pochowany w jaskini, w której zazwyczaj przebywał szukając samotności. Jaskinia ta później została zburzona, a na jej miejscu wzniesiono specjalny grobowiec,

„w jego środku [diakon Fidos] postawił grób świętego, a po obu jego stronach groby przełożonych, prezbiterów i pozostałych pobożnych mężów. Arcybiskup przysłał wcześniej płytę ze srebrnym lejkiem i okalającymi poręczami, przybył do laury i przeniósł czcigodne szczątki do przygotowanego miejsca, niosąc je na własnych rękach. Pochował je bezpiecznie, żeby nikt nie mógł otworzyć grobu i zrabować ich, położył płytę, mocując lejek na jego piersi. Ów lejek od tamtego czasu, aż do dziś tryska wszelakimi dobrodziejstwami dla tych, którzy zbliżają się z wiarą»⁸⁶.

⁸³ Por. Joannes Moschus, *Pratum spirituale* 63.

⁸⁴ Por. Joannes Moschus, *Pratum spirituale* 182.

⁸⁵ Cyrillus Scitopolitanus, *Vita sancti Sabae* 24, *ŻM* 60, s. 283. Por. tenże, *Vita sancti Ciriaci* 19, *ŻM* 60, s. 469.

⁸⁶ Cyrillus Scitopolitanus, *Vita sancti Euthymii* 42, *ŻM* 60, s. 212.

Siedlce, 12 marca 2016 r.

Ks. Piotr Szczur

Podsumowanie

Pustelnicy odegrali znaczącą rolę w życiu Kościoła, zwłaszcza w rozwoju monastycyzmu, ale i w promowaniu ascezy. W starożytności cieszyli się wielkim szacunkiem i uznaniem. Pobożni chrześcijanie przybywali do nich, aby zasięgnąć rad i pogłębić swoją duchowość. Z ich grona wywodziło się wielu biskupów. Wystarczy wspomnieć, że spośród najbliższych uczniów mnicha Hilariona działającego na Pustyni Judzkiej, kilku zostało biskupami w liczących się ośrodkach kościelnych: Domnos został patriarchą Antiochii⁸⁷, Martyriusz – patriarchą Jerozolimy, Eliasz – kolejnym patriarchą Jerozolimy⁸⁸, Kosmas – najpierw Strażnikiem Krzyża, a następnie biskupem Scytopolis⁸⁹, Stefan – biskupem Jamni⁹⁰, Gajanus – biskupem Madaby⁹¹, kilku zaś objęło ważne funkcje w Kościele Jerozolimskim: Kosmas i Chryzyp byli kolejnymi Strażnikami Krzyża⁹². Laury i cenobia, a zwłaszcza groby znanych pustelników, były też miejscami pielgrzymkowymi chętnie odwiedzanymi przez pątników.

⁸⁷ Por. Cyrillus Scitopolitanus, *Vita sancti Euthymii* 20.

⁸⁸ Por. Chitty, *A pustynia stała się miastem*, s. 183-184.

⁸⁹ Por. Cyrillus Scitopolitanus, *Vita sancti Euthymii* 16 i 37.

⁹⁰ Por. Cyrillus Scitopolitanus, *Vita sancti Euthymii* 20.

⁹¹ Por. Cyrillus Scitopolitanus, *Vita sancti Euthymii* 34.

⁹² Por. Cyrillus Scitopolitanus, *Vita sancti Euthymii* 20 i 37.